

BALİ BEY CAMİİ

YENİŞEHİR

Tülây REYHANLI

Bir iki makalede yalnız adı geçen, Yenişehir'deki Balı Bey Camii, gerek evvelce büyük bir külliye olduğu söylenen yapı gurubunun merkezi olması, gerek Osmanlı mimarisi içinde, hem mimarî hem sosyal kuruluşları ile başlıbaşına bir tip meydana getiren zaviyeli, diğer adı ile yan mekânlı camiler gurubuna girmesi yönünden oldukça önemlidir (1). Bugün külliye den sadece cami ve çarşı içinde bir kemer ayakta kalmıştır.

Balı Bey camiini incelemeyden önce, bir Türk şehri olarak kurulan Yenişehir hakkında kısa bilgi vermek yararlı olur kanısındayım. Daha sonra yapılacak bir çalışma ile bu Osmanlı kuruluşunu Osmanlı şehircilik tarihi açısından araştırmak gerektiğini de belirtmek isterim.

Yenişehir hakkında kısa bilgi :

Bugün Bursa ili sınırları içinde yer alan Yenişehir, 1301 (701H) yılında, Osman Bey tarafından, Yenişehir adında geniş bir ovanın ortasında kurulmuştur. Kısa bir süre başkentlik yapmış, sonraları da bir menzil (ordu konaklama yeri) olarak önemini devam ettirmiştir. Fakat Bursa ve İznik gibi tarihî ve tabii zenginlikleri bol olan iki şehrin arasında gölgede kalmıştır.

1) Semavî Eyice, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1962, s. 49.

K. Erdmann, Weitere Nachträge, Arch. Anz. 1957.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İst. 1923, s. 85.

Filiz Aymergen, Yenişehir'de Türk Eserleri, (Basılmamış lisans tezi), Sanat Tarihi, 1969. (Balı Bey camii mimarisi hakkında bilgi vardır).

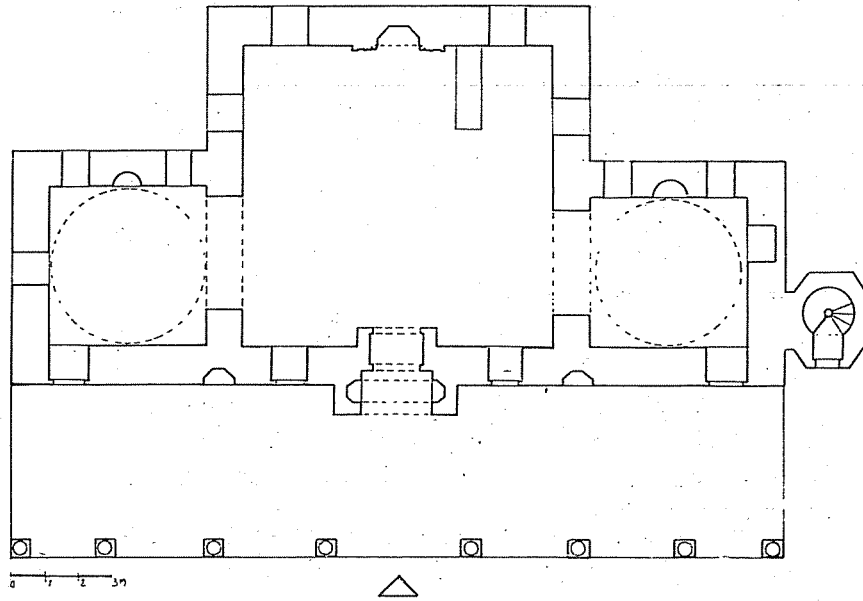
Bu çalışmamda çeşitli şekillerde yardımlarını gördüğüm, Cengiz Sezer, Ara Altun, Doç. Dr. Ali Alparslan, Doç. Dr. Nihat Çetin, As. Dr. Ramazan Seşen, As. Mücteba İlgürel Mehmed Göktekin ve Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi'ye teşekkür ederim.

Tarihlerde adı az geçen, Avrupalı seyyahların üzerinde fazla durmadıkları bu alçakgönüllü kasabada, birçok tarihî eserden başka, kuzey-güney doğrultusunda, az mesafelerle, birbiri ardınca sıralanan ve şehri boydan boya kateden üç büyük külliye-Sinan Pş., Balı Bey, Süleyman Pş. - bulunması şaşırtıcıdır.

Aşıkpaşazade şehrin kuruluşunu şöyle anlatır :

«(Osman Bey) kayın atası Ede Balıya Bilecik hasılı tımar verdi. Ve hem hatununu atasıyla Bilecik'te bile kodı. Kendii, Yenişehir'e vardı. Yanındağ gazilere evler yapıverdi. Anda duraklandı. Anın adunu Yenişehir kodılar. Ve bir oğlu kim Alâaddin Paşa'dur, anı yanına kodı, Orhan Gazi dört yana seğirdürler idi. İznik'e dahi inerler idi. Köprü Hisar'a dahi bir nice kerre vardılar. Anı daha sonra, yağmayla feth ettiler» (2).

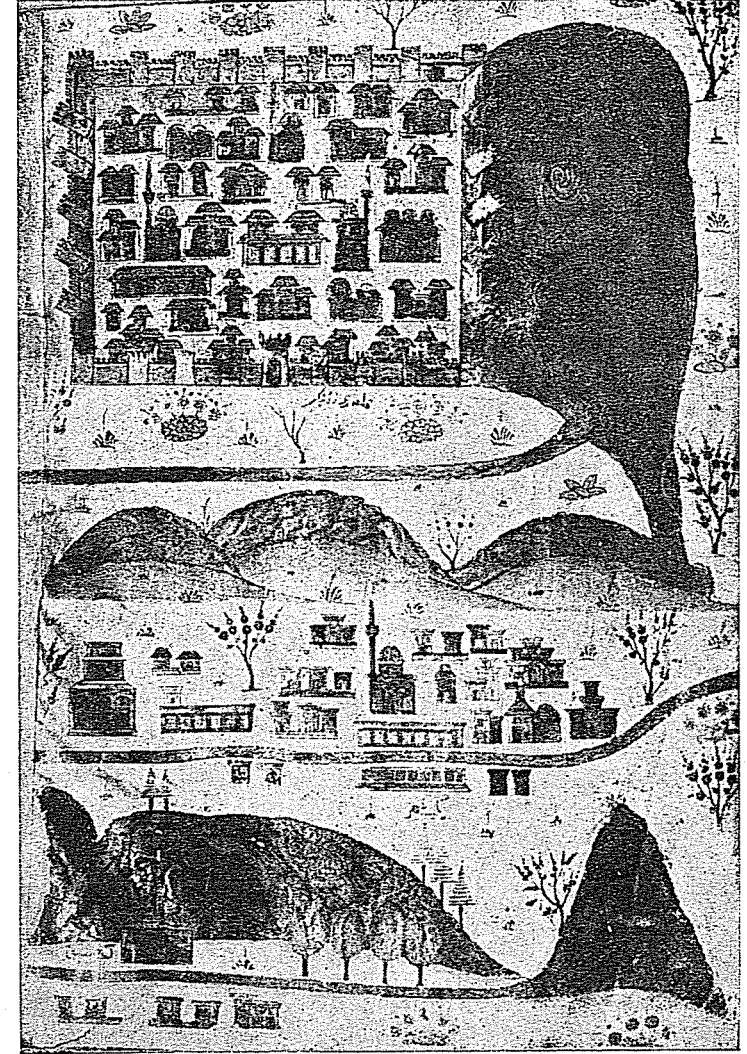
Alman seyyahlarından H. Dernschwamm, 1553-54 yıllarında Yenişehir'den geçmiştir (3). R. Pockocke (4) ve Paul Lucas (5) buradan «küçük bir kasaba» olarak bahsederler. Paul Lucas, Derbent denilen bir köyde dinlen-

Plân : 1

2) Aşıkpaşazade, Tevârih-i Ali Osman, (Adsız baskı), Türkiye Yayınevi.

hir'den geçmiştir (3). R. Pockocke (4) ve Paul Lucas (5) buradan «küçük bir kasaba» olarak bahsederler. Paul Lucas, Derbent denilen bir köyde dinlen-

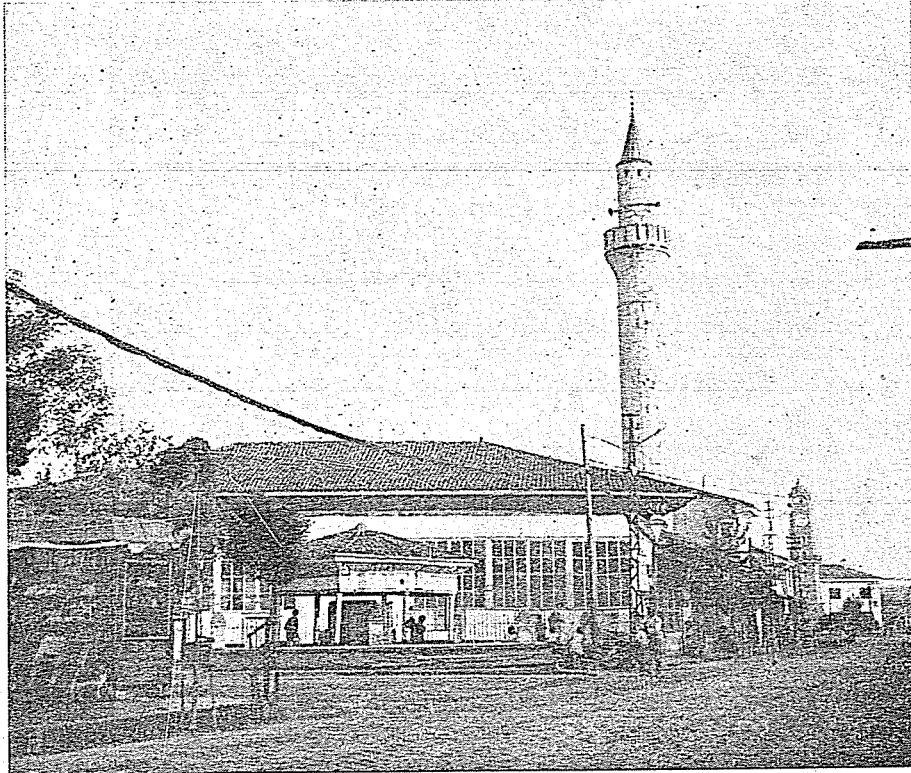
Resim 1. Nasuh el Silâhî el Matraki, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn minyâtürlerinden.

- 3) F. Babinger, Hans Dernschwams Tagebuch, Einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55), München und Leipzig, 1923, pp. 160-161.
- 4) R. Pockocke, A Description of the East and Some other Countries, London 1743-45, p. 121.
- 5) Paul Lucas, Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure, etc., Voyage fait en 1704-Publié a Paris en 1712, p. 72.

diklerini köyün Rumlarla iskân edilmiş olduğunu söyler. «Kanunî'nin seferi sırasında bir harekât merkezi idi» der. Texier buraları, önemini kaybetmiş halde bulmuştur (6). R. Delbeuf, 1906 da Yenişehir'den bahsederken, «Eski azametinden en ufak bir eser kalmamıştır» demektedir (7).

Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki Yenişehir ise şöyledir :

«Gazi Hüdavendigâr, yani Bursa sancağı hükmündedir. Yüzelli akçe şirin kazadır. Nahiyesi yüzelli kurradır ve hükmündeki şehir bir vasi oza(ova) içindedir. Dokuz mahalle ve oniki mihrabdır.... Hayli mesafei baideden gömgök kurşun örtülü görünür bir şehirdir. Hânı azîmi kal'a misaldir, ve cami haremde dirahîti müntehalar ile müzeyyendir ve paşa evsakından gayrı şehir içinde olan carsu içre serapa dirahîti azîmeler ile pürhiyaban carsudur kim her köşesi gölgeliktir. Ve üç hamamdır..... ve bu şehir cümle bin

Resim 2. Balı Bey C. genel görünüş.

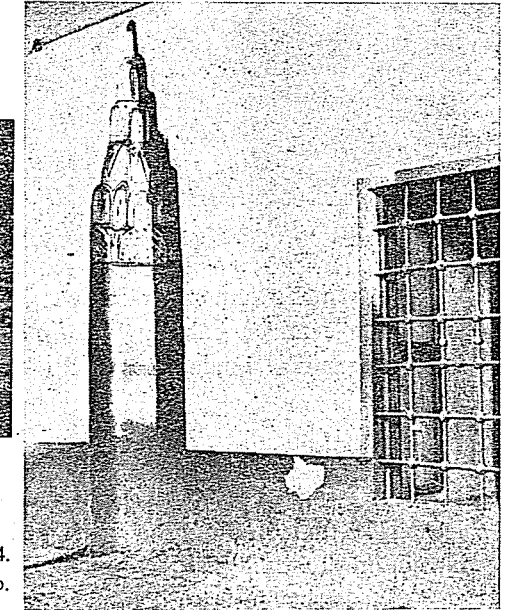
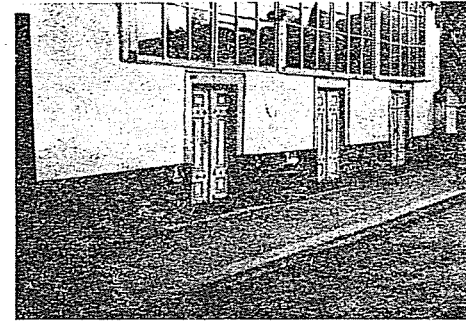
- 6) Charles Texier, *Asie Mineure, Description, Geographique, Historique et Archæologique, Des Provinces et des villes de la Chersonnèse D'asie* Paris 1862, pp. 144-145.
7) Régis Delbeuf, *De Constantinople A'Brousse et a Nicée*, Constantinople, 1906, p. 236.

üçyüz kiremit örtülü hanı zibalardır. Ve bağı ve bahçesi cihanı dutmuştur. Ve abı havası ve sahrayı mezraaları ve kazası lâtif Türkistan şehirlerinden müzeyyen şehirdir» (8).

Nasuh el Silâhî el Matraki'nin, Kanunî'nin İran seferini anlatan, 1537-38 tarihli, «Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn» adlı eserinde, Yenişehirle ilgili bir minyatür vardır (Res. 1). Burada, o tarihlere kadar yapılmış olan eserlerden bazıları resmedilmiştir. Fakat eserlerin bugünkü durumuna ve Matraki'nin üslûbuna göre bunları isimlendirmek zor olmakta ve tahminlere bağlı kalmaktadır. Soldaki üç katlı yapının Osman Gazi Sarayı, üstteki yapının Postinpuş Baba zaviyesi olması gerekir. Sahnenin ortasındaki tek kubbeli yapı, belki, bu yazıda inceliyeceğimiz Balı Bey camii'nin yandan görünüşüdür.

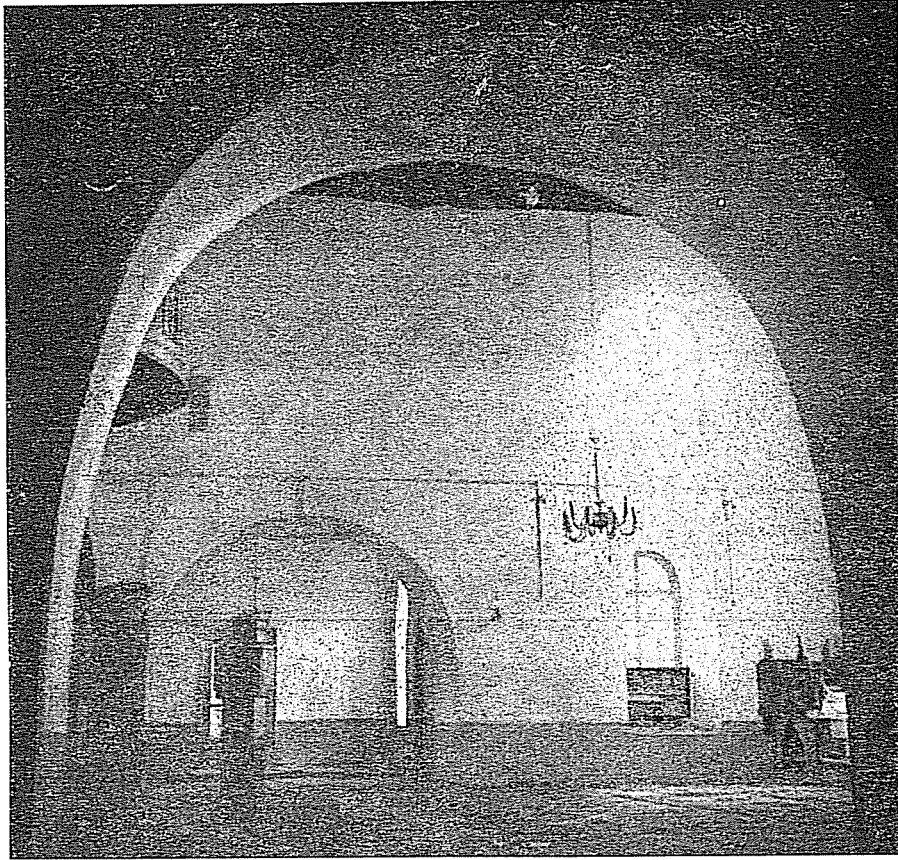
Paşa Camii veyahut Çarşı camii adı ile tanınan Balı Bey camii, Yenişehir çarşısı içindedir. Bugün külliye ait yapılardan sadece cami ve çarşı içinde bir kemer kalmıştır. İmareti yıkılmış, yerine müftülük binası yapılmıştır (9). Evliya Çelebi, «..... ve bu cami'nin bir imareti var. Ayende ve revendeye şeb rûz nimeti mebzûldür ve iki mektebi sıbyanı ve yüz adet dükkânı ve bir kurşunlu hanı ve bezestan gibi iki camili demir kapulu elli adet başka dükkânı ve bir darülhadis cümle bu hayratlar cami sahibi Ga-

Resim 3.
Balı Bey C. son cemaat yeri.

Resim 4.
Balı Bey C. son cemaat yerindeki mihrap.

- 8) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. IX., s. 8-10.
9) Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarîsi*, İst. 1923, s. 23.

Resim 5. İç görünüşü.

zi..... Paşanıdır. İmareter serapa rüham örtülüdür» demektedir (10), ifadesinden bu camiden bahsettiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin mübalâğa ettiği ve camii, yakındaki Sinan Pş. külliyesi ile karıştırdığı da düşünülebilir.

Mimarisi :

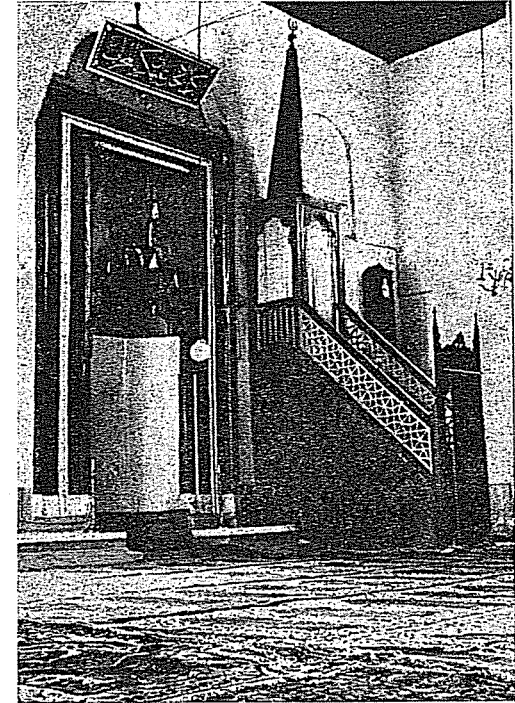
Cami, plân tipi olarak zaviyeli camiler dediğimiz guruba girmektedir. Dıştan, kiremit örtülü ahşap çatısı ve beyaz badanalı duvarları ile çok yeni bir görünüşü vardır (Res. 2).

Ortada, bugün üzeri düz, ahşap çatı ile örtülü bir büyük mekân, sağda ve solda, bu mekâna açılan küçük yan mekânlar ve bir son cemaat yeri,

10) Evliya Çelebi, aynı eser.

plânın ana şemasını meydana getirir. Aynı tipin diğer örneklerinde gördüğümüz avlu mekânı yoktur. Yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır (Pl. 1).

Camiye, sonradan yapılmış, tuğla duvarlı, oldukça geniş, kapalı bir son cemaat yerinden girilmektedir. Giriş duvarında ahşap kapılar ve pen-

Resim 6. Mihrap ve minber.

cereler vardır. Kapı aralarında duran, eski taş sütun kaideleri, orijinal son cemaat yerinin 7 bölümlü olup, dışarıya sütunlarla açıldığını açıkça göstermektedir (R. 3). Son cemaat yerinin camiye bitişik duvarında, sağda ve solda (kademeli ve mukarnaslı), sonradan boyanmış iki mihrap nişi vardır (R. 4). Esas camie giriş kısmı, içeriye ve dışarıya doğru bir çıkıntı yapar, üzeri kalın bir kemerle örtülüdür. Bu küçük mekânın iki yanında, iki küçük niş bulunmaktadır. Esas mekâna geçen kapının üzerinde ahşap mükebbire yer alır.

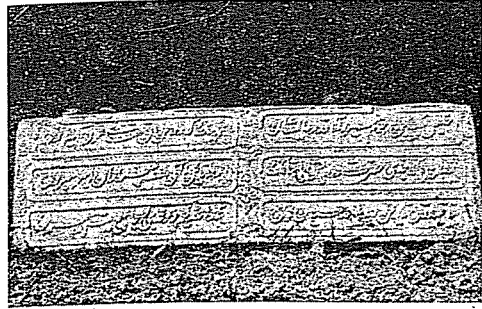
Esas mekân kare ve üzeri kafesli, ahşap tavan ile kaplıdır. Evliya Çelebi'nin de söylediği gibi orijinal mekân kubbeli idi. Kalın duvarlar da ancak bir kubbeyi taşımak için yapılmış olabilir. Bugün kubbeye ait hiçbir ka-

lıntı yoktur. İçerisi, duvarlara içten yuvarlak, dıştan sivri kemerlerle açılan pencerelerle aydınlatılmıştır.

Yan mekânlar birer pandantif kubbe ile örtülmüştür (R. 5). İçlerinde sonradan yapılmış kalem işleri vardır. Bu mekânlarda birer mihrap nişi ve birer pencere bulunur. Pencereler, üst kısımdaki pencerelerle birleştirilerek biçimsiz şekiller almışlardır. Yan mekânlarla orta mekânı bağlayan geniş yuvarlak kemerler sonradan açılmıştır. Orijinal plânda yan mekânlar, diğer yan mekânlı camilerde olduğu gibi orta mekâna birer pencere ile bağlantılı olmalıydılar.

Mihraba sonradan kalem işleri yapılmıştır. Geometrik geçme dekorlu ahşap minber ise devrine ait değildir (R. 6).

Cami, birkaç tamir geçirmiştir.

Resim 7. Tamir kitabesi.

Tamir kitabesi :

Halil Big ibn merhûm mir-i valâ kadr-i âlişan
Muhammed big ki ruhun Hak taalâ gark ide nûra
Revân-ı pâk-ı ceddî hazret-i Derviş Paşanın
Ola nail ilâhi sad hezaran ecr-i mebrûra (11) (R. 7).

Yalnız güney cephesi orijinaldir. Bu cephede duvarlar kesme taşla kaplıdır ve üstte bir sıra kirpi saçak doluşmaktadır (R. 8). Son cemaât yerinin sağındaki tek şerefeli minaresi cami ile aynı devirde yapılmıştır.

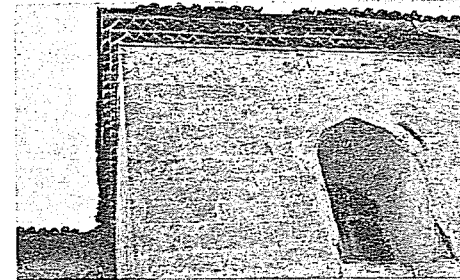
Tokat'da Hatuniye camii (890/1485), Trabzon'da Büyük İmâret c. (911/1505-6), Eğneçik'de (Tekirdağ), İmaret camii (904/1498-99), Fethiye

11) Kitabe bugün, Yenişehir müzesi olarak kullanılan Şemaki evindedir.

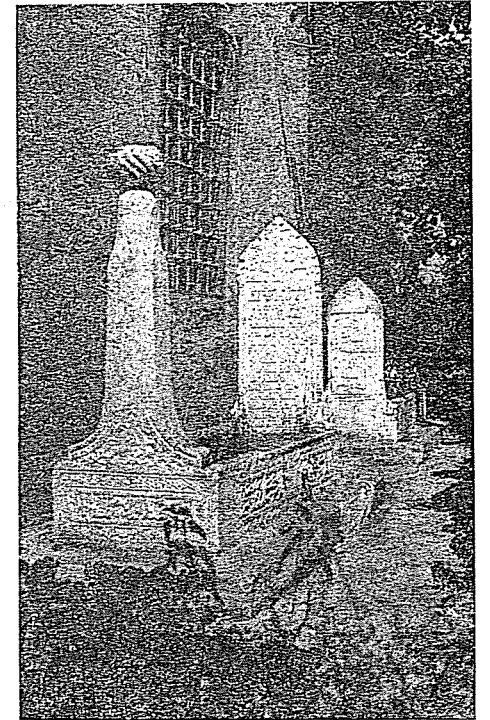
köyünde (Malatya) Süleymaniye camii () plân tipleri yönünden Balı Bey camiine benzerler (12). Hepsinde de kubbeli birer büyük mekân, yanlarda kubbeli küçük mekânlar ve dışarıya sütunlarla açılan son cemaat yeri vardır. Hatuniye camiinde yan mekânlar ana mekâna küçük kapılarla bağlanmış, Büyük İmaret camiinde ise sonradan bu kapılar kaldırılarak mekânların arası açılmıştır. Eğneçik İmaret camiinde ve Fethiye köyü Süleymaniye camiinde yan mekânlar, ana mekâna değil zaviyeli cami plân şemasına uygun olarak, son cemaat yerine bağlanmışlardır. Dört camide de avlu yoktur. Hatuniye ve Büyük İmaret camileri II. Beyazıd'ın annesi Gülbahar Hatun için yapılmışlardır (Pl. 2, 3, 4, 5).

Kurucusu :

Kitabesi bulunmadığı için, benzerlerine rağmen yapıyı tarihlendirmek güç olmaktadır. Çünkü gerek plân tipi, gerekse yapı malzemesi Osmanlı devrinde iki yüzyıl kadar kullanılmıştır. Bu yüzden çalışmamız, kesin olma-

Resim 8.
Güney cephesi, kirpi saçak.

Resim 9.
Bahçedeki mezarlar.

12) S. Eyice, aynı eser, s. 45-46, 76-77, 46-76, 44-75.

yan birtakım kaynaklara dayanarak tarihleme üzerine yapılan yorumlamalardan ve camiyi tanıtmadan öteye gidemedi.

Evliya Çelebi'de şöyle bir kayıt geçmektedir: «Cümle cemaati çok carsusunda, Paşa camii yüksek ve eski tarz kurşun örtülü camii açıktır. Kible kapusu üzre, 913 yazar.» Evliya Çelebi, tarihi ebce hesabı ile vermekte, bu hesap ise elimizde bulunan Evliya Çelebi nüshalarında ayrı ayrı çıkmaktadır (13). Kaynak olarak sadece Evliya Çelebi'nin verdiği bazı ipuçlarına bağlı kalmak pek sağlam olmayacağından, tarihî ve mimarî (üslûp) yönden sonuca yaklaşmaya çalıştım.

Sayın Ekrem Hakkı Ayverdi, Bursa Kadı sicil defterlerinde, Balı Bey camiine ait bazı belgeler bulmuştur. Bunlarda, Hamza Bey ve Balı Bey vakıflarından bahsedilmekte, fakat vakıflar arasında Balı Bey camiinin adı geçmemektedir (14). Hamza Bey (Çakırcı), Fatih devrinde yaşamıştır. Niğbolu sancak beyidir. Kazıklı Voyvodayı (Vlad Çepes) elde etmek isterken onun tarafından yakalatılmış ve kazığa vurdurulmuştur. Halkondil'de adı Hamusî olarak geçer (15). Hammer'e göre, Hamza Bey Vidin Beyidir ve kendisine gizlice Eflâk beyliği verilmiştir. Kaynaklarda, Hamza Bey'in Balı Bey adında bir oğlu olduğuna dair hiçbir kayıt geçmemektedir.

Tarihte adı geçen bir diğer Hamza Bey Molla Fenarî'nin babasıdır.

13) Evliya Çelebi, Seyahatname, Revan 1460 No. lu nüsha, 912, Bağdat 306 No. lu nüsha, 914.

14) Ekrem Hakkı Ayverdi'nin verdiği kaynaklar:

Hamza Bey ve Balı Bey vakıflarında, İnegöl'ün Alâmeddin, Bülâl oğlu, Müslim Yenicesi, Kefere Yenicesi ve Yenişehir kazasında Karaali, Yarhisar kazasında Hoca Ömer kariyeleri zikrolunuyor. 1241, Defter: 288, s: 31.

Balı Bey'in mütevellisi Halil aleyhine, diğer evlât rekabet saikası ile hareket ederek Yenişehir'deki camiini yakıyorlar. Bununla da iktifa etmeyip, Mardiros isimdeki usta ile tamiri hakkında görüşürken diğer rakipler yatsıdan evvel evini basıp altı yerinden kurşunla vurup öldürüyorlar. 20 Rebiülevvel 1161. Defter: 338, s: 169.

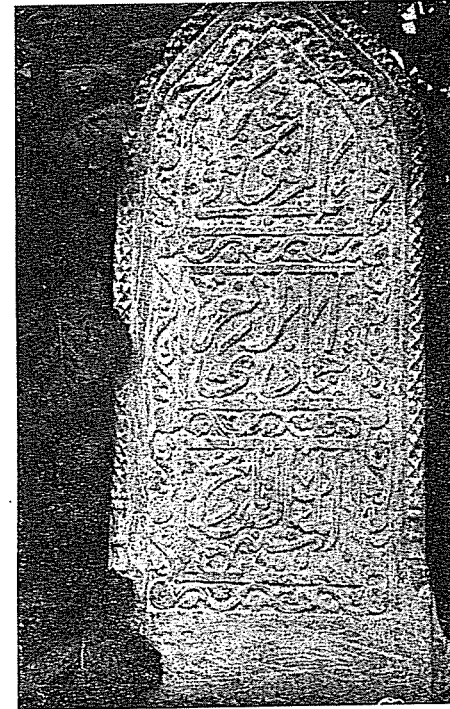
Balı Bey vakfının 1241 senesi muhasebesi:

Kuruş	18.500	Bedel-i iltizamat kara
»	155	Muacelât, mahlûlat Yenişehir
»	400	İcare-i vahideyi hân Yenişehir
»	120	Balı Bey Hanı, berveçi maktû
»	10	Icarei müstefat Bursa
»	24	Bedel-i çayır der kaza Sefer-i Hisar, 39-40 seneleri

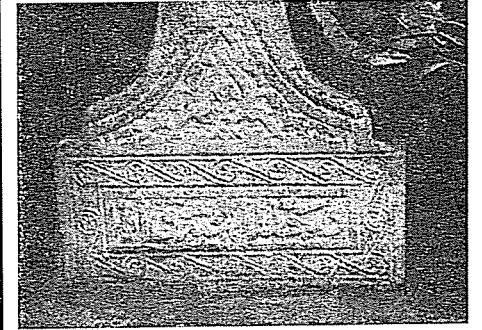
19.209	Hâsılat
3.456	Masarıfat

15.752 Fazla zuhur Defter: 288, s: 55.

15) I. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, C. II., s. 74-75.

Resim 10.
I. Mezar ayak taşı.

Resim 11.
I. mezar baş taşı.

Molla, 751/1250 doğumludur. Bursa Yenişehir taraflarında Fener kasabasında doğduğundan bu adı almıştır. Bursa kadısıdır. Bu Hamza Bey'in de Balı Bey isminde bir oğlu yoktur (16). Fakat Balı Bey o devirlerde yaşamış ve Hamza Beyle akrabalığı olmayı her hangi başka bir Balı Bey de olabilir.

Bu devirlerde, yani zaviyeli camilerin yapıldığı XIV. ve XVI. yy. lar arasında yaşamış ve devlete yararı dokunmuş birçok Balı Bey ve Balı Paşa vardır. Bunlardan tesbit edilebilen ve tarihte adları önemli yer tutanlar şunlardır:

1. Balı Bey (Mihaloğlu), Fatih Sultan Mehmed zamanında Niksar subaşılığı yapmıştır (17).
2. Balı Bey, Antalyalıdır. II. Sultan Beyazıt zamanında vezir olmuş ve kızı Hümâ Sultan ile evlenmiştir. Antalya ve İstanbul'da birer camii vardır (18).

16) İ. Hakkı Uzunçarşılı, aynı eser, s.

17) İbn Kemâl, Tevârih-i Ali Osman, VII. defter, TTK Ankara, 1957, s. 331. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî (4 cilt), c. 2.

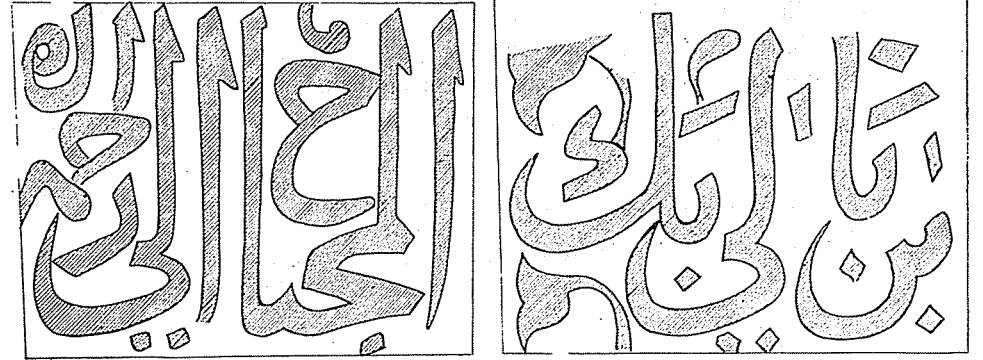
18) M. Süreyya, aynı eser.

3. Balı Bey, İŝkodra beyidir. 954/1527 de idam edilmiştir (19).
4. Balı Bey (Kara), Aydınlıdır. Müderristir. Mescidi ve türbeleri vardır. Ölümü 920/1514 (20).
5. Balı Bey, (Malkoçoğlu), Silistre Beylerbeyidir. Fatih ve II. Beyazid zamanında yaşamıştır. İki Lehistan seferi çok önemlidir. Burada kazandığı zaferden sonra paşa olmuştur. İki oğlu vardır. Birinin adı Ali, diğeri Tur Ali idi. Her ikisi de Çaldıran'da şehid olmuşlardır (920/1514) (21).
6. Balı Paşa : Enderundandır. Anadolu beylerbeyi olmuştur (935/1529). 951/1544 de Diyarbakır valisi olup, 952/1545 de azledilmiş, sonra Budin valisi olmuştur. Ölümü 960/1552. (22).

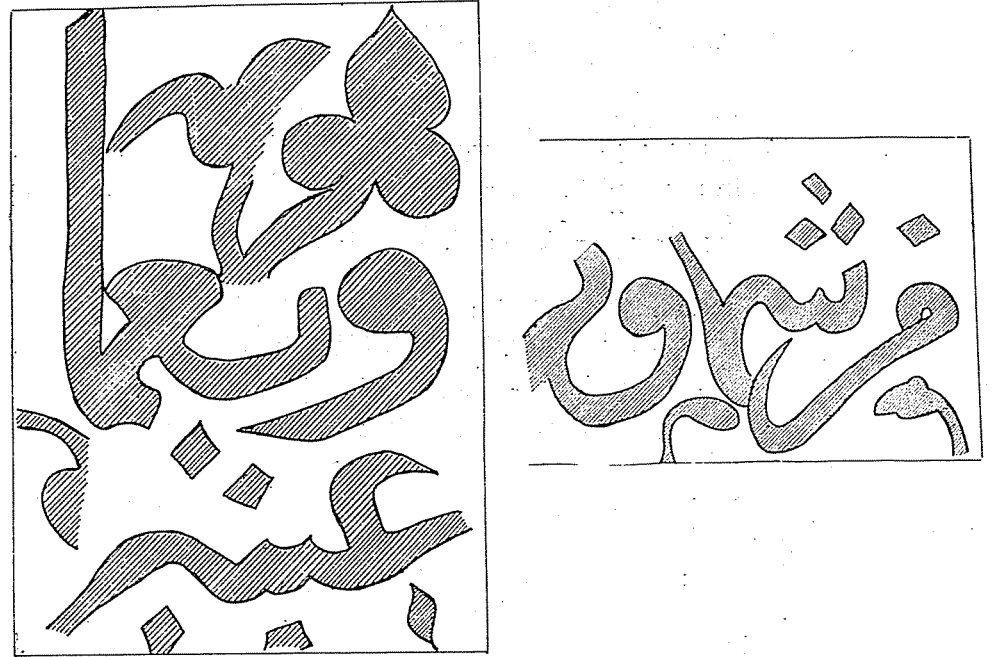

Resim 12. II. mezar baş taşı.

- 19) M. Süreyya, aynı eser.
- 20) İbn Kemâl, aynı eser.
- 21) M. Süreyya, aynı eser.
Hammer, c. IV. s. 44, 45, 46.
İ. H. Uzunçarşılı, aynı eser.
İ. Hakkı Daniŝmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İst. 1947, c. X, s. 343, 402-3.
İbn Kemal, aynı eser, s. 210, 399, 400, 401, 402.
- 22) M. Süreyya, aynı eser.

Mezar taşı kitabelerinden.

Mezar taşı kitabelerinden.

7. Balı Bey (Yahyapaşazade): Kanunî devrinde yaşamıştır. Bosna ve Budin sancakbeyidir. Kanunî zamanındaki fetihlerde kendisinin ve oğullarının büyük hizmetleri görülmüştür. Kardeşi Yahyapaşazade Mehmed Bey, Semendire sancakbeyidir. Balı Paşa, Ferdinand'ın Peşte kuşatmasından bir süre sonra öldüğünden yerine kardeşi Semendire sancakbeyi Mehmed Bey tayin edilmiştir. Mehmed paşanın Arslan ve Derviş isimlerinde iki oğlu vardır (23).

Camiin arkasındaki bahçede iki mezar bulunmaktadır (R. 9).

1. Taşın bir yüzü yazısızdır, bitkisel ve geometrik dekorlarla süslenmiştir. Diğer yüzü, bitkisel bir bordürle üç bölüme ayrılmıştır. Yazılar bu kısımda yer alır:

El müteveffâ fi şeh'ri cuma del âhire

El mübarek

Tarih, Sene 956 (1549). (R. 10).

المتوفا في شهر الجمادى الآخر المبارك / تاريخ سنة ٩٥٦

2. Aynı mezara ait dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış diğer kitabede rûmî geçmelerden bir dekor vardır :
Ve'ce alel cennete mesvahû (R. 11). و جمال الجنة

Yine aynı mezarın yan tarafındaki taşta :

Yâ nazıran bî kabrı ve mütefekiren bî emri

Bil emsî kun tu mis leke ğaden tesîru misli.

يا ناظرأ بقبرى و متفكرا بامرى بلامس كنت مسلك غداً تصير مثلى

2. Sade bir mezardır. Bir yüzünde :
Entekal el merhûm el mağfûr el saîd (R. 12) (Şek. III.)

انتقل المرحوم المغفور السعيد

Diğer yüzünde :

El muhtac ilârrahme (Şekil. I)

Bin Balı Beg

المحتاج الى رحمه بن بالى بك

Ayak taşında :

Aşara ve tis'a mie (910/1504) (şekil. II)

Min şuhûr.....(aylardan)

عشر و تسعاً من شهر

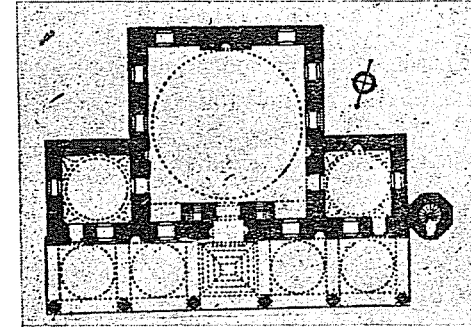
23) İ. H. Uzunçarşılı, aynı eser, s. 312.
M. Süreyya, aynı eser.

Mezar taşlarından birinin üzerinde okunan 910(1504) tarihi camiin, o tarihlerden daha önce yapılmış olduğuna işaret etmektedir.

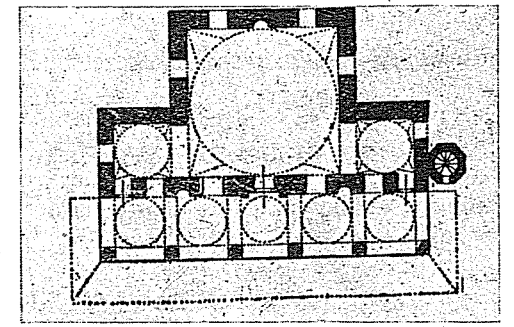
Halk arasında Malkoçoğlu Balı Bey'e ait olduğu söylenmekte ise de onun iki oğlunun da Çaldıran'da (920/1514) şehid olmaları bu söylentilerin sağlamlığını şüpheye düşürür.

Tamir kitabesinde adı geçen Derviş Paşa ceddinden Mehmed Beg, Yahyapaşazade Balı Bey'in kardeşi Mehmed Bey'in oğullarından Derviş Paşa da olabilir (bak. s. 8). Bu takdirde camiin tarihlendirilmesi XVI. y.y. a kadar uzanır.

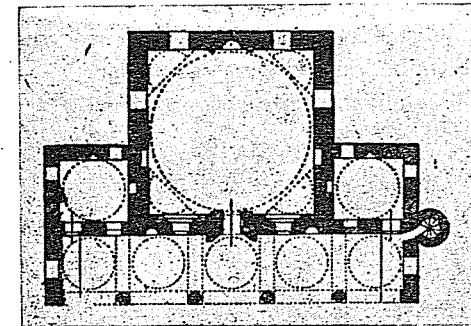
Konunun başında da söylediğimiz gibi camiin tarihlendirilmesi zama-na kalmaktadır ve ancak bulunacak bir vesika ile sağlamlaşacaktır.

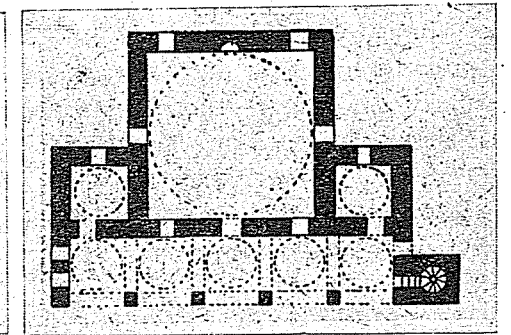
Tokat, Hatuniye C.

Trabzon, Büyük İmaret C.

Eğneçik, İmaret Camii.

Fethiye Süleymaniye C.